

Bevezetés Helmut Krasser tanulmányához

A kultúratudomány fogalma, mibenléte és tárgya, más diszciplínákhoz való összetett viszonya, illetve interdiszciplináris és interdiszkurzív meghatározottságából fakadó örökös újrafogalmazhatósága körüli – itt természetesen nem ismertethető – viták ellenére egyetlen közös pont, legalábbis irodalomtudomány és kultúratudomány összefüggését tekintve, a legtöbb definíciós kísérletben felfedezhető.¹ Eszerint az általánosan értett irodalomtudomány akkor képes leginkább profitálni a kultúratudományos megközelítésből, ha azt egyfajta khiasztikus szerkezetben működteti: az irodalmi szöveget úgy olvassa össze annak kulturális kontextusaival, hogy egyiket sem valamiféle rögzített jelentéssel ellátott háttérként fogja fel, amelyhez képest a másik új értelemmel gazdagodhat, hanem mindkettő esetében nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a másik átértelmezése befolyásolja az ő jelentését is. Egy adott irodalmi szöveg „kultúratudományos olvasata” akkor lehet sikeres, ha a szerző meggyőzi arról az olvasót: irodalmi szöveg és kulturális kontextus kölcsönösen gazdagítják egymás értelmét. Helmut Krasser alább fordításban közölt elemzése – mely a jelen tematikus számunk legtöbb írásában alkalmazni kívánt megközelítést a szám egészének tematikájához erősen kapcsolódó példán mutatja be – annak az erőfeszítésnek a jegyében született, mely a klasszika-filológia berkein belül is legitimé kívánja tenni a kultúratudományos megközelítést. Példaszerű elemzésében – programszerűségéből fakadó minden egyoldalúsága ellenére – sikerrel bizonyítja, milyen hasznos lehet a latin filológia területén is egy olyan vizsgálati, illetve megközelítési mód, mely irodalmi szöveg és kulturális kontextusok egymást értelmező összjátékára koncentrál.

Mint minden programszerű esszében, bizonyos retorikai sarkítások természetesen itt is megfigyelhetők, mindenekelőtt az előzmények bizonyos fokú bagatellizálásának vonatkozásában. Miközben a szerzőnek igazat adhatunk abban, hogy a görög filológia terén erősebbek a kulturális olvasat hagyományai, mint a latin irodalomtörténeti kutatásban, azért például a patronázs szerepformáló hatásáról, az irodalom kulturális meghatározottságáról vagy éppen a kulturális emlékezet mechanizmusairól a római irodalom összefüggésében időnként már a 2002-es évet megelőzően is lehetett olyan elemzéseket olvasni, melyek a kulturális kontextusokat nem elsősorban történeti háttérként fogták fel.² Azóta természetesen még többet: az ezredforduló óriási fellendülést hozott ezen a téren. Irodalmi szöveg és kulturális kontextusok találkozásának talán legfontosabb, a szöveg és anyagi hordozójának viszonyát érintő területen például az utóbbi években egyre-másra komoly monográfiák és tanulmánykötetek jelennek meg, melyek az irodalmi szöveg, illetve a költői alkotás mediális feltételezettségét az írásbeliség-szóbeliség kutatás eredményeit felhasználva, példás elemzésekben tárgyalják. Akár paradigmaváltást is jelezhet, hogy például az a Michèle Lowrie, aki a kilencvenes évek végén a klasszika-filológia irodalomtudományi megújítójaként Horatius verseinek narratológiai elemzéséről publikált nagy hatású monográfiát, egy bő évtizeddel később az írás, az előadás és az autoritás összefüggéseiről jelentetett meg szintén nagy hatásúnak jósolható könyvet az Augustus-kori római irodalom vonatkozásában.³

Az előzmények lekicsinylésén túl Krasser írásában a programcikkek másik jellegzetessége, a választott megközelítés kizárólagos, más megközelítésmódoktól didaktikai célokból elhatárolt alkalmazása is megfigyelhető. Így talán feleslegesen határolódik el bizonyos, a latin filológiába már sikerrel integrált irodalomtudományos axiómáktól, és ennek jegyében vígan keresi például a szöveg „tulajdonképpeni értelemdimenzióját”, amelyet a modern hermeneutika értelmében természetesen hiába kutatunk (a szerző sem gondolja ennek ellenkezőjét), illetve nevezi az állatsiratót előadó költői *personát* „Statiusnak”, holott maga is jelzi, hogy a költői hangot/szerepet a választott társadalmi szituáció formálja. Ám ezek inkább retorikai elhatárolódások, és nem érintik az elemzés érdemét. Problematikusabb, hogy az intertextuális értelmezés nyílt mellőzésével – a szerző az allúziós technikának pusztán a kulturális jelentőségét értelmezi, egyébként kitérően, de a szövegek szemiotikai összjátékával ezáltal nem kíván foglalkozni – a tárgyalt költemény olyan dimenziói maradnak figyelmen kívül, amelyek éppen séggel a kulturális olvasat elmélyítéséhez vinnének közelebb.

A vers egy Krasseréval egy évben megjelent másik elemzése⁴ például meggyőzően mutatja ki a *statiusi* versben említett madarak *Metamorphoses*-beli irodalmi előéletét, amelyből kiderül: e madarak Ovidius főművében szinte kivétel nélkül a túlságosan szabad fecsegés miatti büntetéssel összefüggésben jelennek meg. Az intertextuális vizsgálat tehát megmutathatta volna, hogy a kliensköltészet társadalmi problematikája (azaz hogy mit mondhat ki a költő és mit nem) ezen az áttételes módon – az allúziós „papagájtechnika” révén – bekerül a Statius-vers reflexiójás terébe is. A papagáj azért a kliensköltő tökéletes szimbóluma, mert a patrónus szavainak engedelmes ismételtetését, de a költőelődök szavainak rafinált – és épp a függő helyzet rejtett reflexióját lehetővé tevő – ismételtetését egyaránt magában foglalja. Az elemzés tehát nem kevésbé, hanem inkább lenne kultúratudományos, ha nem mondana le az irodalomtudomány már a klasszikus stúdiumok területén is bevett módszereinek alkalmazásáról.

Tamás Ábel

Jegyzetek

Az írás az OTKA K 75457 számú pályázat keretében készült.

- 1 A kultúratudomány fogalma körül dúló vitát mára kézikönyvek és tanulmánykötetek sora dokumentálja. Magyarul lásd mindenekelőtt Walter Haug és Gerhart von Graevenitz vitáját: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.), *Intézményesség és kulturális közvetítés*, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 167–234; a klasszika-filológia vonatkozásában Simon Attila előszavát saját tanulmánykötetéhez: *Dionysos színrevitele. A közvetítés kulturális technikái az antik irodalomban és filozófiában* (Classica & Theoria 1), Ráció Kiadó, Budapest, 2009, 7–16.
- 2 Említsük itt meg mindenekelőtt a Krasser által is pozitív példaként idézett Thomas Habinek nevéhez fűződő többszerzős tanulmánykötet szinte összes írását: Thomas Habinek – Alessandro Schiesaro (szerk.), *The Roman Cultural Revolution*, Cambridge, 1997; valamint esetlegesen kiválasztott példaként egy kiváló, a kulturális emlékezet, illetve felejtés *Aeneis*-beli szerepét elemző korábbi német tanulmányt: Reinhart Herzog, „Aeneas’ episches Vergessen.

- Zur Poetik der *memoria*”: Anselm Haverkamp – Renate Lachmann (szerk.), *Memoria. Vergessen und Erinnern* (Poetik und Hermeneutik 15), München, 1993, 81–116.
- 3 Vö. Michèle Lowrie, *Horace’s Narrative Odes*, Oxford, 1997; uő, *Writing, Performance and Authority in Augustan Rome*, Oxford, 2009. És egy nélkülözhetetlen tanulmánykötet ugyancsak 2009-ből, sok szövegközeli elemzéssel: William A. Johnson – Holt N. Parker (szerk.), *Ancient Literacies. The Culture of Reading in Greece and Rome*, Oxford, 2009.
- 4 Jessica S. Dietrich, „Dead Parrots Society”: *AJP* 123 (2002) 95–110. Úgy látszik, a 2002-es év Statius papagájsiratójának éve volt: lásd ugyanebből az évből K. Sara Myers tanulmányát: „*Psittacus redux. Imitation and Literary Polemic in Statius, Silvae 2.4*”: John F. Miller – Cynthia Damon – K. Sara Myers (szerk.), *Vertis in usum. Studies in Honor of Edward Courtney*, München–Leipzig, 2002, 189–199. Köszönet Kozák Dánielnek a Statius-szakirodalomban való eligazításért.

Helmut Krasser (1959) klasszika-filológus, a Gießeni Egyetem Ókortudományi Intézetének professzora. Kutatási területe az arany- és ezüstkori római költészet, különös tekintettel annak kulturális, illetve mentalitás-történeti összefüggéseire.

Poéták, papagájok és patrónusok

Statius, *Silvae* II. 4: példa a kultúratudományos szövegértelmezésre

Helmut Krasser

*Ernst A. Schmidtnek, 65. születésnapja
alkalmából, hálám jeléül*

Az alábbiakban sem arra nem vállalkozom, hogy saját elméleti javaslattal éljek, sem arra, hogy áttekintsem a kultúratudomány különféle értelmezési modelljeit. A rendelkezésre álló keretek között ez nem is lenne lehetséges, tekintettel a kultúratudomány fogalma körül folyó hihetetlenül intenzív vitára, mely rég eljutott már abba a stádiumba, hogy kompendiumok formájában is összefoglalható.¹ Ehelyett arra szeretnék összpontosítani, hogy saját szaktárgyam nézőpontjából bemutassak bizonyos, a kultúratudományos szövegértelmezésben benne rejlő perspektívákat. Mindehhez először is nagy vonalakban felvázolnám a kultúratudományos értelmezés legfontosabb kezdeményezéseit a latin filológia területén, hogy aztán ezen a kérdéshorizonton belül a saját pozíciómat is meghatározzam, végül pedig egy esettanulmány keretében konkrét szövegpéldán illusztráljam az általam előnyben részesített megközelítési módot.

Ha visszapillantunk az utóbbi évtizedek latin filológiájára, az a benyomásunk támadhat, hogy a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális háttér számbavétele egyre alárendeltebb szerepet játszik a kutatásban. Szemben a görög filológiával, amely a hatvanas évek vége óta – úgy az archaikus irodalom, mint az 5. századi drámai irodalom vonatkozásában – eleven érdeklődést tanúsít a funkció-történeti kérdésfeltevések iránt, és e téren, ha általában nem vesznek is erről kellőképp tudomást, jelentős beszállítójává vált az általános humántudományos kutatásnak,² a latinisztika döntően belül maradt egy irodalomimmanens, szorosabb értelemben véve irodalomtudományos kérdéshorizonton. Habár ezen a területen is meg vannak számlálva az Újkritika napjai, a formális és esztétikai megközelítések továbbra is központi szerepet játszanak a kutatásban, különös tekintettel az irodalmi hagyományok alakulásának, a szövegek műfaji és narratív konstrukciójának problémakörére. Az utóbbi harminc év elméleti kínálatából ennek megfelelően mindenekelőtt az intertextualitás és a narratológia elméletei találtak utat a latin filológiába.³

Mielőtt azonban közelebbről is bemutatnám saját megközelitésemet, amelyet a kultúratudományos és a tisztán filológiai-irodalomtudományos értelmezési modell közötti térben helyezek el, annyiban módosítanám az imént leírt általános képet, hogy túl a tradicionális szövegmagyarázaton, de függetlenül a legutóbb az újhistorizmus, illetve – a kilencvenes években a saját fogalma körül folyó vitáról elhíresült – kultúratudomány által kezdeményezett, a szövegek kontextusba ágyazottságáról szóló diskurzustól, a latin filológia bizonyos kutatási területein mégiscsak fontos lépések történtek egy olyan szövegértés kialakítása felé, amely tekintetbe veszi a római társadalom – pontosabban a római társadalom irodalmi kommunikációban érintett csoportjának – gondolkodási, cselekvési és világtapasztalati sajátosságait.

A nyolcvanas évek vége óta különösen hangsúlyossá vált a római irodalom kulturális hátterének kérdése, elsősorban a késő köztársaságkori és az Augustus-kori irodalom vonatkozásában.⁴ Döntően járult ehhez hozzá a római nemesség késő köztársaságkori vetélkedésének és az ezzel kapcsolatos cselekvési modelleknek az intenzív kutatása, illetve azoknak a médiumoknak a vizsgálata, amelyek segítségével a társadalmi konfliktusok lezajlottak (érméken folytatott propaganda, építészet, iroda-

lom), valamint a jelzett időszak kulturális klímájának részletes feltárása, melyben kiemelt jelentősége volt a görög kulturális gyakorlatok római felhasználásának, különös tekintettel ennek a nemesség identitáskonstrukciójában betöltött szerepére. Példaképpen hadd hivatkozzam itt Wiseman, Gruen és Hölkeskamp műveire.⁵ Meghatározó impulzusok érkeztek a klasszika-archeológia területéről is, ahol mindenekelőtt P. Zanker és T. Hölscher nevére kell utalnom ebben az összefüggésben.⁶ Csak e munkáknak köszönhetően vált lehetségessé, hogy képet alkossunk azokról a komplex kulturális és médiumhasználati stratégiákról, amelyek az önreprezentációt szolgálták. A latin filológia horizontján e kutatások eredménye mindenekelőtt a római irodalom társadalmi és kulturális hátterének feltárásában ragadható meg. Különös megvilágító erővel bírt ez a római szerelmi költészet esetében, amelyet immár nem a görög irodalmi minták pusztán átdolgozásaként, hanem a kortárs római valóság reflexiójaként, illetve az azzal való konfliktus termékeként értelmeztek.⁷ Ami az Augustus-kort illeti, Galinsky vállalkozott arra, hogy a megelőző két évtized ókortudományi kutatási eredményeiből levonja a következtetéseket, bemutatva a legkülönbözőbb társadalmi és kulturális mezők transzformációs folyamatait, valamint a politikai, társadalmi és művészeti téren lejajlott változások közti interakciót, mindezt aztán az Augustus-kori irodalom értelmezésében kamatoztatva.⁸

Ugyanakkor mindezek a tanulmányok a római irodalmat mindenekelőtt társadalmi keretfeltételek és cselekvési minták illusztrációjaként és reflexiójaként fogták fel. Ezzel szemben jelentenek alapvető újítást Thomas Habinek munkái, amelyek az irodalmat magát a társadalmi értékek beárazásának helyszínékként, a római identitáskeresés eszközeként s ezzel a társadalmi diskurzus kitüntetett résztvevőjeként értelmezik. Ezt a célkitűzést Habinek pregnánsan foglalja össze 1998-ban megjelent könyve, a *The Politics of Latin Literature* bevezetőjében, melynek már az alcíme is beszédes (*Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*):⁹

„Az utóbbi években megnövekedett az érdeklődés a latin irodalom és történeti kontextusának viszonya iránt. A kutatók, anélkül, hogy felhagytak volna a korábbi nyelvi, formai és az irodalmi tradícióra vonatkozó vizsgálódásokkal, legalább ilyen mértékben kezdtek azzal foglalkozni, hogy milyen eszközökkel zajlott az irodalom létrehozása és forgalmazása, továbbá művész és patrónus viszonyával, vagy éppen a klasszikus irodalmi szövegek termelésének, fogsztásának és értelmezésének ideológiai kérdéseivel. Jelen tanulmány is a »texts and contexts« kérdésirányjegyében született, de egy jelentős hangsúlykülönbséggel. Ahelyett, hogy a szövegeket elsősorban a társadalmi, politikai és gazdasági gyakorlatok illusztrációjaként vagy reflexiójaként olvasná, az irodalmat olyan médiumnak tekintti, amelynek segítségével a római társadalom versengő szektorai igyekeztek érdekeiket érvényesíteni a politikai autoritás más forrásaival szemben. Másképp fogalmazva, az irodalmat ezáltal nem pusztán a társadalom reprezentációjaként, hanem legalább ilyen mértékben annak tevékeny részeseként fogjuk fel.”

Ha ezt az utat követjük, mely a társadalmi tapasztalathorizontok tekintetbe vétele mellett megköveteli a szövegalkotási stra-

tégiák pontos analízisét, még a lexikai vizsgálatot is beleértve, nézetem szerint messzemenően lehetségessé válik annak a kultúratudományos megközelítésben mindig benne rejlő veszélynek az elkerülése, hogy a szövegeket lefokozzuk a történeti forrás szintjére, aminek az a szükségképpeni következménye, hogy a szövegértelmezés és szövegmagyarázat helyét a társadalmi háttér megvilágítása foglalja el.

Habinekhez hasonlóan irodalom és társadalmi háttér kapcsolatát én sem egydimenziós kapcsolatként fogom fel, hanem végtelenül komplex interaktív folyamatként, amennyiben az irodalmi szöveg konstrukcióját és argumentatív stratégiáit társadalmi gyakorlatok határozzák meg, ugyanakkor a szövegek egy meghatározott kommunikatív összefüggésrendszeren belül e stratégiákat mint irodalmi hatásmechanizmusokat használják fel. Habinokkal szemben, akit mindenekelőtt az irodalomnak mint rendszernek a társadalmi identitásképzés folyamatában betöltött szerepe érdekel, s ennek megfelelő makroperspektívát választ, a magam részéről sokkal inkább a formálisan irodalmi elemeknek a szövegben megjelenő kulturális tapasztalati térrel való funkcionális viszonyára összpontosítanék.

Csakis így tűnik számomra lehetségessé, hogy megértsük az irodalom sajátos, a valóságot nem pusztán leképező, hanem azt pregnáns módon állandóan létrehozó jellegét, s egyben elkerüljük a minden kontextualizáló megközelítésben benne rejlő veszélyt, hogy a szöveget társadalom- vagy mentalitástörténeti forrássá fokozzuk le.¹⁰

Különösen megvilágító erejű példát jelent költői szöveg és társadalmi környezet közötti, itt leírt interakcióra Statius alkalmi költészete, melyben világosan megragadható a társadalmi normákra, önreprezentációs stratégiákra és a sajátos kommunikatív szituációra való visszacsatolás.

Ezzel térek rá a *Silvae* II. 4 tárgyalására, előzőleg azonban bemutatnék egy kortárs forrást, összehasonlítási alapként a vers tárgyához: egy halott madár elsiratásához.¹¹

Tiberio principe ex fetu supra Castorum aedem genito pulvis in adpositam sutrinam devolavit, etiam religione commendatus officinae domino. Is mature sermoni aduefactus, omnibus matutinis evolans in rostra in forum versus, Tiberium, dein Germanicum et Drusum Caesares nominatim, mox transeuntem populum Romanum salutabat, postea ad tabernam remeans, plurium annorum adsiduo officio mirus. Hunc sive aemulatione vicinitatis manceps proximae sutrinae sive iracundia subita, ut voluit videri, excrementis eius posita calceis macula, exanimavit, tanta plebei consternatione, ut primo pulsus ex ea regione, mox interemptus sit funisque aliti innumeris celebratum exequiis...

Tiberius uralkodása alatt történt, hogy a Castor és Pollux temploma feletti fészkből egy hollófióka berepült egy közeli vargaműhelybe, ahol a mester vallási kötelezettségének tekintette a befogadását. A madár hamar hozzászólt a beszédhez, s minden reggel kirepült a fórumon lévő szónoki emelvényhez, hogy ott Tiberiust, valamint Germanicus és Drusus Caesart név szerint köszöntse, aztán az arra haladó rómaiakat is mind, majd visszatérjen a műhelybe. Csodálatos módon több éven át ellátta ezt a szolgálatot. A szomszédos vargaműhely bérlője, akár a konkurenciára való irigységből, akár – mint láttatni akarta – hirtelen felindulásból,

merthogy a madárürülék bepiszkította volna a saruját, elpusztította a hollót. A nép oly mértékben felháborodott ezen, hogy az illetőt először elüldözték a környékről, végül aztán meg is ölték, a madárnak pedig tömeges részvétellel díszes temetést rendeztek.

Ezt a római városi legendát a Kr. u. 1. századból az idősebb Plinius annak bizonyítékaként meséli el *Naturalis historia*-jának X. könyvében, hogy polgártársai körében micsoda megbecsülésnek örvendenek a beszélő madarak, melyek sora a papagájtól a beszélő szarkán és a csalogányon át az itt bemutatott hollóig terjed.¹²

Egy beszélő papagáj halála és temetése képezi tárgyát az alábbiakban tárgyalandó Statius-versnek is, a rómaiak Plinius által leírt állatszeretete pedig állandó toposznak számít¹³ a Statius által *libellus epigrammatis loco scriptusként* („mintegy epigrammaszerű alkotásként”) jellemzett versről szóló szakirodalomban.¹⁴

Mindenekelőtt lássuk a szerkezeti felosztást és tartalmi áttekintést! A hagyománytól eltérően a magam részéről nem ket-tős, hanem hármas tagolásból indulok ki:¹⁵

1. rész (1–15. sor)

Statius gyászdala. Magában foglalja a *lamentatiót*, melybe egy *laudatio* elemei is beilleszkednek (így pl. a madár beszédkészségének dicsérete és az utalás a pompázatos kalitkájára, melynek leírása zárja az első dalt).

2. rész (16–23. sor)

A költő felszólítása a madarakhoz: siessenek, és énekeljenek egy dalt.

3. rész (24–37. sor)

A madarak gyászdala, mely a maga 14 sorával majdnem pontosan olyan hosszú, mint az 1. rész, és felépítésében is megfelel Statius dalának. Itt is megtalálhatók a *lamentatio* és a *laudatio* (24–32. sor), valamint a *consolatio* (33–37. sor) elemei is, vegyesen. A végén itt is egy leírás koronázza meg a dalt.

1. rész: Statius epikédeiona

Psittace, dux volucrum, **domini facunda voluptas,**
humanae sollers imitator, psittace, linguae,
quis tua tam subito praecusit murmura fato?
hesternas, miserande, dapes moriturus inisti
5 **nobiscum, et gratae carpentem munera mensae**
errantemque toris mediae plus tempore noctis
vidimus. adfatus etiam meditataque verba
reddideras. at nunc aeterna silentia Lethes
ille canorus habes. cedat Phaethontia vulgi
10 fabula: non soli celebrant sua funera cygni.

At tibi quanta domus rutila testudine fulgens,
conexusque ebori virgarum argenteus ordo,
argutumque tuo stridentia limina cornu
et, querulae iam sponte, fores! vacat ille beatus
15 **carcer, et augusti nusquam convicia tecti.**

*Szép papagáj, madarak fejedelme, urad csevegéssel
felderítő, ügyesen te az emberi nyelvet utánzó,
mily végzet fojtotta beléd gyorsan locsogásod?
Hisz te, szerencsétlen, tegnap mivelünk lakomáztál
még, a halálad előtt; örömet csipegetted a morzsát,
s néztük, amint szálltál kerevetről más kerevetre
éjfelen is túl már, s okosan mondtál szavainkra
választ. S most örökös csend őriz téged a Lethe
partjain, énekesünk. Phaetonról mondvá meséjét
téved a nép: végét nem a hattyú zengi csupán meg!*

*Kész csoda volt palotád, rőten fénylő tetejével;
szép elefántcsonton szinezüst rácsok sorakoztak;
megcsendült küszöböd csörödtől, még nem is értél
hozzá, s már kapud is zengett. Most pusztá e boldog
börtön, a pajkos szó elnémult drága lakodban.*

2. rész: Statius mint praeceptor

*Huc doctae stipentur aves quis nobile fandi
ius natura dedit: plangat Phoebus ales,
auditasque memor penitus dimittere voces
sturnus et Aonio versae certamine picae,
20 quique refert iungens iterata vocabula perdix,
et quae Bistonio queritur soror orba cubili:
ferte simul gemitus cognataque ducite flammis
funera, et hoc cunctae miserandum addiscite carmen:*

*Bölcs madarak, kiknek csak az emberi szó adományát
adta a természet, jertek: sírj, phoebusi szárnyas,
jőjj, seregély, te, ki jól megjegyzed s mondd, amit hallsz,
s szarka, az aoni verseny után aki átalakultál,
és te, fogoly, szavaink aki szüntelen újrakiáltod,
meg, ki a thrák nyoszolyán sír özvegységben, a nővér:
nyögjetek együtt mind, s a rokont kísérve a lánghoz
sírva tanuljátok mindnyájan fűjni a gyászdalt:*

3. rész: A madarak epikédeiona

’occidit aeriae celeberrima gloria gentis
25 psittacus, ille plagae viridis regnator Eoae;
quem non gemmata volucris lunonia cauda
vinceret aspectu, gelidi non Phasidis ales,
nec quas umentis Numidae rapuere sub austro;
ille saluator regum nomenque locutus
30 Caesareum et queruli quondam vice functus amici,

*„Elhunyt legragyogóbb, szép dísze a légi seregnek
most, e csodás papagáj, Kelet élénkzöld fejedelme!
Gyöngyös uszályával luno pávája se fénylett
szebben, sem, mely a hűs Phasisnál röpköd, a szárnyas,
sem, mit elejt földjén a numíd, ha esőzik az Auster.
Ez fejedelmeknek volt üdvözlője, ki Caesart
hívta nevéen; érző és drága barátja urának,*

nunc conviva levis monstrataque reddere verba
tam facilis, **quo tu, Melior dilecte**, recluso
numquam solus eras.

**at non inglorius umbris
mittitur: Assyrio cineres adolentur amomo
35 et tenues Arabum respirant gramine plumae
Sicaniisque crocis; senio nec fessus inertii
scandet odoratos phoenix felicior ignes.**⁷

A hangütés emfatikus és érzelmetelített; igaz ez a madár *mise-rande* és *morituruskénti* jellemzésére („szerencsétlen” és „halálra szánt”, 4. sor), a közelség és meghittség felidézésére a lakomajelenetben, a madár emberi lényként – ivócimboraként és háztulajdonosként – való ábrázolására, „egykor” és „most”, élénk locsogás és sivár némaság, életteli ház és üres kalitka patetikusan szembeállítására, akárcsak a költő, a gyászoló madársereg és a papagáj tulajdonosának versvégi részvétnyilvánítására.

A gyász dimenziója tovább fokozódik egy Statiusnál gyakran megfigyelhető mozzanat, a mítosznak az aktuális eseményhez képest történő leértékelése révén.¹⁶ Így pl. a 9. és 10. sorokban, ahol költőnk Cynus hattyúvá válását ecseteli, akár Ovidius a *Metamorphoses* II. könyvében,¹⁷ s eme apollói madár énekét összehasonlítási alapként vezeti fel, hogy aztán a *cedat* formulával elegánsan a második helyre utasítsa.¹⁸ Ide tartoznak azok a mitológiai és irodalmi asszociációk is, amelyek a 16. és következő sorok gyászoló madárkórusához kapcsolódnak.¹⁹

Ha a szöveg műfajára kérdezzük rá, akkor mint epikédeiont írhatjuk le, melynek címzettje a halott papagáj. A műfaj elemeire már a vers egyes részeinek leírásánál hivatkoztam. Legkésőbb Herrlingernek az antik állatsiratásról szóló műve óta ez a magyarázati irány általánosan elfogadott, s lényeges összetevője a szövegünkről szóló releváns szakirodalomnak.²⁰

Ebben az összefüggésben a vers parodiszikus epikédeionként való értelmezése különösen fontos szerepet játszik. Hogy ti. a szöveg nemcsak abban a felettebb általános értelemben parodisztikus, hogy egy rendelkezésre álló minta szignifikáns módosítása, hanem kifejezetten az epikédeion műfajának humorisztikus, vagy legalábbis humorisztikus vonásoktól sem mentes variációja.²¹ Humorisztikus annyiban, amennyiben az embereket sirató költemények toposzait a költő itt egy elhunyt állatra viszi át, mely ezáltal valósággal antropomorfizálódik. A gyász, a részvét és a temetési szertartás rituális keretei ezáltal olyan eltúlzott formában jelennek meg, hogy a szemlélőben tudatosodik az ironikus differencia a „voltaképpen” gyász-költeményekhez képest. Elsődleges referenciaszövegek lehetnek ehhez Statius költészetéből az Atedius Melior és Flavius Ursus „imádott fiúcskájának” (*pueri delicati*, II. 1 és II. 6) halálára írott gyász-költemények, valamint a költő saját édesapjának halálára írt híres siratóvers.

Az állat-epikédeionnak a Herrlinger által feldolgozott műfaji hagyományán belül, mely a hellenisztikus epigrammával együtt indul virágzásnak, s melyhez – mint legprominensebb példa – a Lesbia verebét gyászoló Catullus-vers is tartozik,²² a kutatás mindenekelőtt Ovidiusnak Corinna papagáját sirató verséről igyekezett igazolni, hogy Statius alapvető modellje volt.²³ És valóban, az Ovidiusszal való intertextuális kapcsolatok,

*majd lakomán víg társ, aki könnyen mondja a hallott
szókat vissza. Magányos, jó Melior; sose voltál
véle időzve.*

*Nem is közelíti az árny-birodalmat
dicstelenül: hamvát át asszír balzsam itatta,
lágý tollát az arab tömjén teszi illatozóvá
és a sican sáfrány. Nem dermesztette öregség,
jó szagu máglyáján így ég el e nagyszerű phoenix!”*

latok, nemcsak az *Amores* II. 6, hanem a *Metamorphoses* vonatkozásában is, kifejezetten fontos részét alkotják a *Silvae* II. 4 poétikai rendszerének, úgyhogy tökéletesen egyetérthetünk van Dam bevezető megjegyzésével a *Silvae* II. könyvéhez írott alapvető kommentárjából: „Statiusnál ebben a versben a leg-erősebb az ovidiusi hatás: Atedius Melior papagájának sirató-verse bizonyos megszorításokkal Ovidius *Amores* II. 6 imitációjának tekinthető.”²⁴

Véleményem szerint ugyanakkor sem a beszélő állatok iránti római csodálat pusztá ténye mint a gyász itteni kifejezésének kiváltó oka, sem az intertextuális vonatkozások feltárása, sem pedig a versnek a műfaji hagyományba való beillesztése – mindaz tehát, ami mindeddig a tudományos diskurzust e költemény kapcsán meghatározta – nem nyitja meg a szöveg tulajdonképpeni értelemdimenzióját. Ennek folytán tudatosan lemondok az *imitatio Ovidiiként* való értelmezésről és a műfaji megközelítésről is annak érdekében, hogy a vers kulturális és társadalmi keletkezésfeltételeinek és kommunikatív funkciójának kérdésével foglalkozhassam.

Statius maga adja tudunkra, hogy a vers a papagáj elhalálzásának másnapján keletkezett (*hesternas*, 4. sor), vagyis közvetlenül az esemény hatására, alkalmasint még az Atedius Meliornál való tartózkodás idején – előadására pedig talán a ceremónia alkalmával került sor. Ez kitűnően beleillik abba, amit a *Silvae* többi darabjának keletkezési körülményeiről tudunk. Statius tudniillik gyakran kérkedik az ilyesféle alkalmi költemények létrehozásának hihetetlenül gyors tempójával, amit explicit módon is tematizál az egyes könyvek elé írt bevezető levelekben.²⁵ A költői improvizálás képességének ki nyilvánítása egészen nyilvánvalóan a professzionális költő öniszólásaként szolgál, aki rögtönzési technikájával nyugőzi le a közönségét, s ezzel győzi meg önnön költői teljesítményéről.²⁶ Mindazonáltal az irodalmi munkatempó szempontja a továbbiakban most ne foglalkoztasson bennünket. Fontosabbnak tűnik a társadalmi kontextus, az Atedius Meliorral, a papagáj tulajdonosával való kapcsolat. Ahogy a II. könyv *prae-fatiójából* félreérthetetlenül kiderül, Atedius a legfontosabb és valószínűleg legelső pártfogói közé tartozott Statiusnak,²⁷ aki persze mint hivatásos költő ilyen mecénási kapcsolatok révén igyekezett fenntartani egzisztenciáját, a szónak mind materiális, mind immateriális értelmében. Az egész II. könyvet Atediusnak ajánlja, és az itt tárgyalt *Silvae* II. 4 mellett a II. 1 (epikédeion Glaucias, Atedius *puer delicatus*ának, „imádott fiúcskájának” halálára) és a II. 3 (egy bizarr alakú fa leírása Atedius Mons Caelius-i kertjéből) is közvetlen összefüggésben van övele, aki e versek címzettje is.

Az irodalmi patronázs horizontjában mozgunk tehát, mely központi jelentőséggel bír a Kr. u. 1. század irodalmi szcénájában. A pártfogás formái és lehetőségei, akárcsak a patronázs

társadalmi és politikai keretfeltételei az elmúlt két évtizedben intenzív vizsgálódás tárgyai voltak.²⁸

Minden ilyen irányú erőfeszítés ellenére továbbra is akadnak fehér foltok a patronázkutatás térképén. E fehér foltok egyike a patronázs-szituációra jellemző poétikai és irodalmi stratégiák nyomainak feltárása magában a szövegben. Ebből a szempontból lényegében nem sokra vezet a szövegek alkalmi kontextusok szerinti, illetve a megfelelő alkalmi műfajok szerinti besorolása.²⁹ Ezzel szemben a *Psittacus Atedii Melioris* példáján arra szeretnék vállalkozni, hogy pontos interpretáció segítségével tegyem láthatóvá, milyen módon befolyásolja és determinálja a patronázs-szituáció a diskurzust, túl a tulajdonképpen alkalmi kontextuson. Vagy másképp fogalmazva: miképpen van jelen a szövegben maga a patrónus és a költő, azaz miképpen válik a diszkurzív esemény, túl az eredeti indíttatáson és ezáltal túl az epikédeion műfaji sémáján is, a költő és a patrónus közti kommunikáció médiumává.³⁰

Elsőként a patrónus versbeli jelenlétével foglalkoznék. Mit tudunk meg Atedius Meliorról, milyen képet fest Statius a patrónusáról? Elsőre önkényesnek tűnhet ez a kérdés, hisz Atediusról explicit módon látszólag csak két rövid aposztrophében esik szó (1. és 32. sor), a patrónus direkt jellemzéséről tehát nem beszélhetünk. Ennek ellenére igazolhatónak vélem, hogy a versben az indirekt jellemzés számtalan eleme fellelhető.

A kalitka leírásával kezdeném (11–15. sor). Ez nyilvánvalóan nem más, mint a madár és életkörülményei leírásának egy további eleme. Poétikai funkciója a közkeletű felfogás szerint abban rejlik, ahogyan megidézi az ürességet, drasztikusan szembeesíti az „egykort” a „mosttal”, valamint – kivált a panaszosan csikorgó ajtó képében – biztosítja az elhagyatottság és a halál motívumának patetikus fokozását.

Ugyanakkor a kalitka luxuriózus kivitelezése, az arany, ezüst és elefántcsont összjátéka, a csillogás és a pazar konstrukció, ami a *carcert* („börtön”) *beatus carcerré* („boldog börtön”), s – amint az *augusti tecti* („fenséges lakhely”) fogalmazás érzékelteti – afféle miniatűr palotává varázsolja,³¹ illetve a csillogás és ragyogás megidézése³² egy másik értelemdimenziót is megnyit. A kalitka nem pusztán a *dux volucrum* („madarak fejedelme”) méltó elhelyezését szolgálja, hanem valódi tulajdonosának gazdagságát, elegáns és kifinomult életstílusát is hivatott érzékeltetni. Nyomatékosan utalnék itt arra, hogy az efféle ekphrasztikus elemek, mint a drága és fényűző anyagok elegáns felhasználásának leírása, számos esetben, különösen a *Silvae* építészeti tárgyú darabjaiban, az adott tulajdonos és verscímzett jellemzésére használatos.³³ Különösen impreszív ez például a *Silvae* I. 3-ban, Manilius Vopiscus tibursi villájának leírásában, ahol az architektúra és az ornamentika a villatulajdonos jellemvonásainak és kulturális érdeklődésének közvetlen visszatükrözéseként értelmezhető. Idézem a 90. sortól:³⁴

*Scilicet hic illi meditantur pondera mores,
hic premitur fecunda quies virtusque serena
fronte gravis sanusque nitior luxuque carentes
deliciae, quas ipse suis digressus Athenis
mallet deserto senior Gargettius horto.*

*Mert hisz a nagy kérdéseken itt töprenkedik elméd,
itt termékeny a csend, s vidul arca a súlyos erénynek;*

*itt az öröm józan, s fényűzés nélküli jólét
csillog. Még az öreg gargettusi bölcs is örömmel
átköltözne, Athént s kertjét otthagya, tehozzád.*

Hasonlót mondhatunk el a madarak epikédeionján belül a temetési előkészületek leírásáról. Ez a leírás a végtisztesség beharangozásával a Statius epikédeionjában szereplő kalitka-ekphrasis strukturális megfelelője. Az asszír kardamom, az arábiai mirrha és a szicíliai sáfrány válogatott finomságok, amelyek eredetük megjelölése révén azt a benyomást keltik, hogy a dúsgazdag Atedius számára a birodalom minden kincse rendelkezésre áll. Óriási értékű kincsek, amelyeket ő a kis papagájra pazarol.³⁵ Így Atedius fájdalom a madár halála felett legalább akkora hangsúlyt kap, mint a gazdagság, a pompa és a kifinomultság. Ezáltal a voltaképpen vigaszt az jelenti, hogy tulajdonosa mennyire megbecsüli a madarát. Atedius képes arra, hogy méltó módon honorálja a madár képességeit, s ezért gondoskodik arról, hogy a papagáj ne éppen elismerés és dicsőítés nélkül szálljon le az alvilágba. A Statius által megidézett díszes temetési ünnepség lehetővé teszi az olvasó számára, hogy megismerje a patrónust és komoly anyagi ráfordításban megnyilvánuló gondoskodó természetét. Statius tehát itt nem pusztán a beszéd képességével megáldott papagájt dicsőíti, hanem a papagáj tulajdonosát is. Mégiscsak az ő gondoskodó részvéte az, ami a verset lezáró túlzó fönix-hasonlatban a papagáj kvázi mitikus felmagasztalását szükségessé teszi.

A *dilectus Melior* („szeretett Meliorom”) ezen indirekt dicsőítése összefügg a költő versbeli önreprezentációjával is. A familiaritás, a baráti légkör és a közös esti beszélgetés már a költemény elejét is meghatározzák. A költő egy symposion-szituációt vázol fel, melyben a papagáj *convivaként* és ezáltal mintegy *cliensként* ül pártfogója asztalánál, s a különféle kulináris finomságokból nassol. Ez a kép túlságosan is ismerős számunkra a kortárs kliensköltészetből, például a Martialiséből, ahol a *grata mensát* („hívogató asztal”) mint a kliens-patrónus viszony ideális szimbólumát – akárcsak itt Atedius asztalát – egyenesen programatikus összefüggésben emlegetik. Am nem csak a papagáj vesz részt ebben a meghitt jelenetben. A tollas symposiasta bemutatásától rövid út vezet a kliensként, jobban mondva megbecsült *amicusként* („barát”) feltűnő Statius önábrázolásáig. Hisz a költő önmagát is mint résztvevőt prezentálja ezen az intim, baráti légkörű vacsorán. A *vidimus* („láttuk”) fogalmazással és a többes szám első személy használatával nemcsak hitelességét és szemtanú mivoltát demonstrálja, hanem a „mi” révén, melybe a vendéglátó is beleértődik, baráti és meghitt atmoszférát konstituál, amelyet a jelenet élénk színei, illetve az 5. sor *nobiscumja* („mivelünk”) tovább erősítenek.

Általánosságban is megfigyelhető, hogy a „mi” emfatikus megidézése, az érzékazonosság és az *amicitia* („barátság”) leszögezése központi eleme a statiusi patronázköltészetnek. Érvényes ez a *Silvae* I. 2 Arruntius Stellához és Violentilla nevű jegyeséhez írt epithalamionjára, ahol Statius az Arruntiuszal való közös költői tevékenységükre és költőbarátságukra utal,³⁶ vagy a Plotius Grypiushoz írott vers (*Silvae* IV. 9) költői alapötletére, a Saturnaliákon való közös versírás képe, vagy éppen a Claudius Etruscushoz szóló érzelemtelített felhívásra: *dilecto volo lascivire sodali* („szeretett társsal vágnék ma mulatni”, *Silvae* I. 5).³⁷ Statius mindenütt arra törekszik, hogy

deklarálja patrónusával való összhangját, azaz a barátság és a cimboraság kategóriáival jellemezze két, társadalmilag egyenlőtlen fél kapcsolatát.

Ebben a törekvésben újabb lényeges mozgatórugóját vélem fölfedezni annak, hogy a költő éppen ezt az alkalmat és éppen ezt a műfajt választotta. Az epikédeion különösképpen alkalmas egy érzelmileg telített atmoszféra megerősítésére, a részvét, a szeretet és a gondoskodás megerősítésére.³⁸ Statius számára az epikédeion a legideálisabb médiuma a barátság nyilvánításának. A „mi”-élmény poétikai konstituálása a vers nyitányában így a baráti vigasz természetes kiindulópontjává válik.

Ám Statius nem pusztán mint vigasztaló barát jelenik meg: nem mulasztja el azt sem, hogy méltó módon megemlékezzék saját költői tehetségéről. Nézetem szerint ebben áll az epikédeion megkettőzésének voltaképpeni értelme. A kettőt összekötő köztes rész, melyben Statius a madarak kórusának tapasztalt betanítójaként jelentkezik, s ahol jelentősen megkülönbözteti magát irodalmi modelljeitől, Catullustól és Ovidiustól, nemcsak alkalmat teremt arra, hogy narratív értelemben motiválja a madarak fellépését, hanem ezen túl a figyelmet a költő tulajdon művészi tehetségére is irányítja. A második epikédeion esetében még a fiktív szituáció szerint sem a madarak saját szerzeményéről van szó. Egészen explicit utalás történik arra, hogy ismételt Statius az, aki képességeiről tanúbizonyságot tesz. A madarak a valóságos szerepüknek teljesen megfelelően csak utánaénekelik a költőnek, amit az előénekel nekik, és előadóművészi szerepükben végső soron csak díszletként szolgálnak. Ezt alapul véve, a 32. sor sajátos címzettváltásának sokat tárgyalt problémája, ahol hirtelen a papagáj helyett Atedius Melior lesz a megszólított, meglehetősen irrelevánsnak tűnik fel. Itt ugyanis nézetem szerint nem a poétikai fikció ügyetlen megtöréséről van szó, amelyen végső soron csak akkor lehetünk úrrá, ha újabb váltást feltételezünk, és a madarak dalát a 28. sortól, mint Phillimore, vagy a 32a-tól, mint Siegmars Döpp javasolja, befejeztetjük a madarakkal, hogy ismét Statiusnak adjuk át a szót.³⁹ Sokkal inkább egy szubtilis költői inszenírozással van itt dolgunk, amelyben Statius önmagát Atedius tehetséges házi költőjeként tünteti fel. A címzettváltás révén Statius ismét tudunkra adja, hogy ő a második epikédeion voltaképpeni szerzője is, s a papagáj siratódalát végérvényesen a papagájtulajdonost és az ő patrónusi gondoskodását dicsőítő énekké változtatja.

A második epikédeion további lényeges pontja abban áll, hogy Statius a költő és a papagáj párhuzamba állításának játékát, mely már a lakomajelenetben elkezdődött, rafinált módon folytatja.⁴⁰ Értékeljük még egyszer a papagáj tulajdonságait: a madarak dalából megtudjuk, hogy nemcsak beszélni és énekelni tud (*facunda voluptas, canorus*), mint az első epikédeion mondja, hanem egyszersmind együtt érző barát is (*querulus amicus*), és szórakoztató társaságot jelent. Éppen ezek a tulajdonságai a papagájnak, amelyek tulajdonosa számára láthatólag különösen fájdalmasá teszik az elvesztését, s amelyeket Statius a költőbarát szerepében kompenzál. A második epikédeion végén immár nem az üresen maradt kalitka sivár némaságát találjuk, hanem a Statius által inszenírozott madárdalt, egy emberi *querulus amicus* vigaszdalát, aki a madaraknak kölcsönzi ha nem is a hangját, de költői invencióját és nyelvművészetét. Itt tehát nem pusztán az ovidiusi epikédeionformula

rafinált variációjáról van szó, hanem a költő szubtilis stratégiájáról annak érdekében, hogy tematizálhassa saját szerepét, patrónusával való viszonyát pedig a költemény voltaképpeni tárgyává avathassa. A papagáj-laudáció nemcsak egy patrónus példaértékű viselkedésére reflektál, hanem rámutat a költőre is mint a tulajdonképpeni címzett igaz barátjára.

Másfelől ez természetesen azt jelenti, hogy szövegünknek a mecénás és a professzionális költő közti kommunikáció keretei közt felhívásértéke is van, felhívás a társadalmilag magasabb rangú félhez. Hogy ti. akárcsak a papagáj esetében, az énekművészetet és a szórakoztatási képességet méltó módon értékelni kell. Kultúremberek között fölösleges az explicit utalás a méltó honorálásra.

Ebből kiindulva nézetem szerint új szemszögből vehető szemügyre a műfajiság és az intertextualitás kérdése. A költő erudíciója, a hihetetlen utalásgazdagság, amely éppen a madarak dalában sűrűsödik irodalmi echókból szőtt centóvá, s melynek értelme csakis egy hiperművelt olvasó előtt tárulkozik fel, nemcsak az elmélyült költői stúdiumok terméke – a retorikoláé és az irodalmi szövegeknek a költői rögtönzés számára nélkülözhetetlen memorizálásáé –, hanem tudásból és szakértelemről fakad, minek révén egyszersmind a költői professzionizmus és minőség bizonyítéka is, legalábbis a Flavius-kori költők számára egzisztenciateremtési szempontból oly fontos alkalmi költészetben. Az áthagyományozott műfajok variációja, a modellek kontrafaktúrája itt nem pusztán költői játék, hanem megvan a maga kompetenciaigazolási funkciója a címzettek felé.

Ám ez nemcsak a költőre érvényes – a tudós költészet a címzettet is minősíti, hisz csakis egy művelt művelő képes arra, hogy ehhez hasonló szövegeket értsen és értékeljen. Csak egy ilyen ember rendelkezik azzal az irodalmi műveltséggel, mely szükséges a megfelelő műfaji és motivikus asszociációk felidézéséhez, az idézetek és mitológiai allúziók megértéséhez. A státiusi színezetű tudós költészet tehát mindig egyszersmind hódolat is az elsődleges címzett széleskörű műveltsége előtt, aki képes felmérni a műalkotás komplexitását. A *patronus doctus* („tudós patrónus”) itt a *poeta doctus* („tudós költő”) természetes korrelátuma. Statius *Silvae*je egy olyan korszak dokumentuma, melyben a műveltség lényeges összetevője a társadalmi kódrendszernek. A gyűjtemény egyes versei legkésebb publikált formájukban jelentősen hozzájárultak az adott címzett megfelelő reprezentációjához.

Csakis ez a kölcsönös kapcsolat a művelt költő és a kulturális érdeklődéssel bíró patrónus között teszi lehetővé, hogy a barátságra való felhívás, illetve a *sodalitas* („cimboraság”) és meghittség képzete nem pusztán érzelmes frázisok, hanem valódi összetevői egy jól funkcionáló, kölcsönös elismerésen alapuló üzleti viszonynak, mely éppenséggel *amicitiaként* („barátság”) is felfogható.

Szép bizonyíték erre a felfogásra a *Silvae* II. könyvének előszava, melynek elejét végezetül idézni szeretném:

Et familiaritas nostra qua gaudeo, Melior, vir optime nec minus in iudicio litterarum quam in omni vitae colore tersissime, et ipsa opusculorum quae tibi trado condicio sic posita est ut totus hic ad te liber meus etiam sine epistula spectet. Primum enim habet Glauciam nostrum, cuius gratissima infantia, et qualem plerumque infelices sortiuntur

– *apud te complexus amabam – iam non tibi. Huius amissi recens vulnus, ut scis, epicedio prosecutus sum adeo festinanter ut excusandam habuerim affectibus tuis celeritatem.*

Meliorom, te legkitűnőbb férfú, aki épp oly tévedhetetlenül ítélisz irodalmi ügyekben, mint az élet bármilyen egyéb kérdésében, nemcsak a nekem oly kedves és meghitt barátságunk természete olyan, hanem ezeké a neked most átadott verseké is, hogy könyvemet még ajánlólevél nélkül is teljes egészében magadénak tekintheted. Hiszen első darabja a mi kedves Glauciasunknak van szentelve, akinek elragadó ifjúságát, amelyet rendszerint a szerencsétlen sorsúaknak szokott adni a végzet, s amit én nálad, őt átölelve annyira megszerettem, nem élvezheted többé. Elvesztése után, mikor szíved fájdalomra még egészen friss volt, mint jól tudod, azonnal megírtam vigasztaló versemet, annyira sietősen, hogy érzelmeidet látva mentegennem kellett gyorsaságomat.

Ez a szöveg nemcsak hogy explicit módon írja le Ateidius Melior azon tulajdonságait – barátságos kedély és briliáns társasági fellépés –, amelyekre a *Silvae* II. 4-ben implicit hivatkozás történik, s nemcsak hogy újabb példáját jelenti a statiusi technikának, amellyel képes intim-meghitt atmoszférát teremteni (gondoljunk csak a *puer delicatus* átölelésére, ami különös hangsúlyt ad a patrónushoz fűződő bensőséges viszonynak), hanem mindenekelőtt arra hívja fel nyomatékosan a figyelmet, hogy a kulturális kompetenciára és kölcsönös elismerésre való hivatkozás központi elemét jelenti a statiusi patronázköltészetnek.

Ezen az értelmezési horizonton az is láthatóvá válik, hogy a *Silvae* II. 4 hiperbolikus elemei elsősorban nem a műfaj humo-

risztikus paródiáját célozzák, hanem teljesen őszinte hódolat részét képezik a patrónus felé.

Úgy vélem, ebből kiindulva perspektíva nyílik egy olyan probléma megoldására is, amelyet mindeddig, ha egyáltalán, bizonyos irritációval tárgyaltak a Statius-szakirodalomban.⁴¹ Arról a kérdéstről van szó, hogy a szöveg első publikációja – amit úgy kell elképzelnünk, mint az egyes költeménynek egy kis, a patrónus közvetlen környezetében cirkuláló *libellus* („könyvecske”) formájában való közzététele – milyen viszonyban áll a statiusi versgyűjteményben való másodközléssel, melyre részben több évvel a szövegek megalkotása után, részben a szövegben megénekelt patrónus halála után került sor.

Ha a kulturális kompetencia és a társadalmi normák ismeretének demonstrációjában a statiusi *Silvae* egyik központi motívációját és célkitűzését ismerjük fel, akkor ebből könnyen adódik, hogy a könyv kiadásából lényeges előnyök fakadnak. Egyfelől a császárkori irodalmi ipar feltételei között a könyvpublikáció tetemes mértékben kiszélesíti az olvasóközönséget, másfelől a *Silvae* egyes darabjaiban parádézó patrónusok katalógusából kirajzolódik egy csoport, közös érdeklődéssel megáldott személyek csoportja, amely kifejezetten a gyűjteményben való közös szereplés révén válik csoport és érdekközösség mivoltában érzékelhetővé – következésképpen annak aktusa, hogy egy versgyűjtemény csoportként emlékezik meg róluk, az összkep segítségével emeli és hitelesíti az egyes tagok reno-
máját.⁴²

A papagáj halálára írt gyászdal alkalmisága ezáltal tekinthető a császárkori kliensköltészet, egyszersmind a kultúratudományos szövegértelmezés modellértékű esetének.

Tamás Ábel fordítása

Jegyzetek

A tanulmány eredeti címe és megjelenésének helye: „Poeten, Papagaien und Patrone. Statius *Silve* 2, 4 als Beispiel einer kulturwissenschaftlichen Textinterpretation”: Jürgen Paul Schwindt (szerk.), *Klassische Philologie* inter disciplinas, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2002, 151–168. Köszönet a szerzőnek, valamint a tanulmánykötet szerkesztőjének, Prof. Dr. Jürgen Paul Schwindtnek és a Winter Kiadó vezetőjének, Dr. Andreas Barthnak a közléshez való szíves hozzájárulásért. A fordítást az eredetivel egybevetette Krupp József.

- 1 A különféle kultúratudományos irányzatokról rövid és velős áttekintést nyújtanak A. Nünning vonatkozó szócikkei: uő (szerk.), *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*, Stuttgart–Weimar, 2001². További hasznos orientáció: U. Daniel, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt a. M., 2001, és uő, „Clio unter Kulturschock. Zu den aktuellen Debatten der Geschichtswissenschaft”: *GWU* 48 (1997) 195–219, 259–278, valamint H. U. Wehler, *Die Herausforderung der Kulturgeschichte*, München, 1998, és M. Kiesow – D. Simon (szerk.), *Auf der Suche nach der verlorenen Wahrheit. Zum Grundlagenstreit in der Geschichtswissenschaft*, Frankfurt a. M. – New York, 2001, itt különösen E. Flaig, „Kinderkrankheiten der neuen Kulturgeschichte”, 26–47.
- 2 Példaképp említünk meg néhány munkát az archaikus líráról: W. Rösler, *Dichter und Gruppe*, München, 1980; uő, „Die frühe

griechische Lyrik und ihre Interpretation”: *Poetica* 16 (1984) 179–205, valamint B. Gentili, *Poesia e pubblico nella Grecia antica*, Bari, 1984. Az irodalom és a társadalmi tér közti interakció mint kérdéshorizont természetesen szinte minden, a görög tragédiáról szóló újabb munkában fellelhető. Különösen igaz ez az ókortörténész Ch. Meier alapvető funkció történeti munkájának megjelenése óta: *Die politische Kunst der griechischen Tragödie*, München, 1988.

- 3 Minden további helyett hadd utaljak itt a következő munkákra: F. Cairns, *Generic Composition in Greek and Roman Poetry*, Edinburgh, 1972; J. J. Winkler, *Auctor & Actor. A Narratological Reading of Apuleius' Golden Ass*, Berkeley, 1985; G. B. Conte, *The Rhetoric of Imitation. Genre and Poetic Memory in Virgil and Other Latin Poets*, Ithaca–London, 1986, és uő, *Generi e lettori. Lucrezio, l'elegia d'amore e l'enciclopedia de Plinio*, Milano, 1991.
- 4 H. Cancik már 1971-ben felvázolt koncepciója a kultúratudományos szövegértelmezésre – „összinterpretáció” címszóval – meszszenenően visszhangtalan maradt, vö. H. Cancik, „Amphitheater. Zum Problem der »Gesamtinterpretation« am Beispiel von Statius, *Silve* II 5: *Leo mansuetus*”: *AU* 14.3 (1971) 66–81.
- 5 T. P. Wiseman, *Catullus and his World. A Reappraisal*, Cambridge, 1985; uő, „*Conspicui postes tectaque digna deo*: The Public Image of Aristocratic and Imperial Houses in the Late Republic and Early Empire”: uő, *L'Urbs. Espace urbain et histoire* (CEF 98), Roma, 1987, 393–413; uő, *Historiography and Imagination*.

- Eight Essays on Roman Culture*, Exeter, 1994; E. S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkeley–London, 1984; uő, *Culture and National Identity in Republican Rome*, London, 1993; K.-J. Hölkamp, „*Exempla und mos maiorum*. Überlegungen zum kollektiven Gedächtnis der Nobilität”: uő – A. Möller (szerk.), *Vergangenheit und Lebenswelt. Soziale Kommunikation, Traditionsbildung und historisches Bewußtsein*, Tübingen, 1996, 301–338.
- 6 P. Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder*, München, 1987; T. Hölscher, *Römische Bildsprache als semantisches System*, Heidelberg, 1987; uő, „Staatsdenkmal und Publikum. Die Alten vor Augen. Politische Denkmäler und öffentliches Gedächtnis im republikanischen Rom”: G. Melville (szerk.), *Institutionalität und Symbolisierung. Verstetigungen kultureller Ordnungsmuster in Vergangenheit und Gegenwart*, Köln–Weimar–Wien, 2001, 183–211.
- 7 T. P. Wiseman, *Catullus and his World* (vö. 5. jegyzet), valamint R. O. A. M. Lyne, *The Latin Love Poets*, Oxford, 1980 című művei mellett itt mindenekelőtt egy tanulmánykötetre kell utalnom, melyet J. Griffin állított össze az alábbi programadó címmel: *Latin Poets and Roman Life*, London, 1985.
- 8 K. Galinsky, *Augustan Culture*, Princeton, 1996.
- 9 Th. Habinek, *The Politics of Latin Literature*, Princeton, 1998, 3. Hasonló módszertannal dolgozik W. Fitzgerald, *Catullan Provocations. Lyric Poetry and the Drama of Position*, Berkeley, 1995.
- 10 A legutóbbi időben elsősorban Jan-Dirk Müller hívta föl a figyelmet erre a problémára, amit a *cultural turn* okozhat az irodalomtudomány számára. Lásd ehhez J.-D. Müller, *Spielregeln für den Untergang. Die Welt des Niebelungenlieds*, Tübingen, 1998, különösen 43 skk. Kritikus értékelést nyújt már B. Thomas, *The New Historicism and the Old Fashioned Topics*, Princeton, 1991. Lásd továbbá újabban E. A. Schmidt, „Strukturmerkmale einer literaturgeschichtlichen Epoche: Die augusteische Literatur”: H. Jaumann et al. (szerk.), *Schnittpunkte. Greifswalder Studien zur Literaturwissenschaft und Kulturgeschichte 2*, Tübingen, 2001, 191–212.
- 11 Plin. *Nat. hist.* X. 121 sk. (a szöveget a Mayhoff-féle kiadás alapján idézem).
- 12 Plinius kimondottan kritikusan ítéli meg és morális látószögből értelmezi az esetet, melyben a hanyatlás és értékvesztés jelét látja, s célzatosan Scipio Africanus dicstelen halálával állítja szembe. A *Naturalis historia* moralizáló tendenciájához lásd elsősorban S. Citroni Marchetti, *Plinio il Vecchio e la tradizione del moralismo romano*, Pisa, 1991.
- 13 Lásd ehhez különösen H. J. van Dam, *Papinius Statius, Silvae Book II. A Commentary*, Mnemosyne Suppl. 82, Leiden, 1984, 341, utalással többek közt a Kr. e. 1. századtól kezdve elterjedt aviáriumokra.
- 14 Statius így jellemzi a II. könyvhöz írt *praefatió*ban a 3–5. verset (a *Silvae* II. könyvét van Dam alapján idézem): *in arborem certe tuam, Melior, et psittacum scis a me leves libellos quasi epigrammatis loco scriptos. eandem exigebat stili facilitatem leo mansuetus, quem in amphitheatro prostratum frigidum erat sacratissimo Imperatori, ni statim traderem.* („Azt meg magad is jól tudod, Meliorom, hogy a te fádról és papagájdódról írott versecskéim igénytelen, mintegy epigrammaszerű alkotások. S ugyanilyen könnyed stílust igényelt a szelídített oroszlánról szóló vers, amely érdektelenné vált volna, ha nem azonnal az állat kimúlása után adom át a legszentebb imperatornak.” [A *Silvae* magyar fordítását itt és az alábbiakban az alábbi kiadás alapján idézem: Publius Papinius Statius, *Erdők. Latinul és magyarul*. Fordította Muraközy Gyula, Budapest, 1979. – *A ford.*] Ezzel a leírással egészen nyilvánvalóan az adott költői téma kidolgozásának gyorsaságára és alkalomhoz kötöttségére céloz, egyszersmind kidombo-
rítja tulajdon szakmai képességeit. Az improvizációs technika és a gyors, mégis művészi kompozíciós képesség a hivatásos költő teljesítményigazolásaként szolgál. Lásd ehhez alább a 25. lábjegyzetet, a főszöveggel.
- 15 A szövegben alkalmazott jelölések funkciója a következő: a félkövérrel szedett passzusok különösen a patrónusra, a kurzív passzusok a költőre vonatkoznak, a félkövérrel és kurzívval szedett pedig patrónus és költő kapcsolatát tematizálják.
- 16 A túlzásnak és túlfokozásnak ezen költői technikájához lásd H. Cancik, *Untersuchungen zur lyrischen Kunst des P. Papinius Statius* (Spudasmata 13), Hildesheim, 1965, 24 sk. Ez az eljárás-mód egyáltalán nem korlátozódik a költői ábrázolásra, hanem a császári reprezentáció alapvető alakzata az 1. század vége felé, s ezáltal a panegirikus diskurzus központi ábrázolási és értelmezési eszköze. Elég, ha itt csak mítosz és történelem túlzó megjelenítésére utalok az amphitheatrumi jelenetekben. Lásd O. Weinreich, *Studien zu Martial. Literarhistorische und religionsgeschichtliche Untersuchungen*, Stuttgart, 1928; K. M. Coleman, „Fatal Charades: Roman Executions Staged as Mythological Enactments”: *JRS* 80 (1990) 44–73; uő, „Launching into History. Aquatic Displays in the Early Empire”: *JRS* 83 (1993) 48–74; J. C. Edmondson, „Dynamic Arenas: Gladiatorial Presentations in the City of Rome and the Construction of Roman Society during the Early Empire”: W. J. Slater (szerk.), *Roman Theater and Society*, Michigan, 1996, 69–112.
- 17 Ovid. *Met.* II. 367–380.
- 18 A *cedat* Statiusnál gyakran szolgál túlzó hasonlatok bevezetéseként, így pl. *Silv.* I. 1,84.
- 19 Lásd ehhez van Dam, *Commentary* (vö. 13. jegyzet), 353–356. Elsősorban itt is az ovidiusi *Metamorphoses*-re való utalásokról esik szó.
- 20 G. Herrlinger, *Totenklage um Tiere in der antiken Dichtung*, Stuttgart, 1930. Az epikédeionhoz általánosságban lásd J. Esteve Forriol, *Die Trauer- und Trostgedichte in der römischen Literatur untersucht nach ihrer Topik und ihrem Motivschatz*, München, 1962.
- 21 Így véli már F. Vollmer is, *P. Papinii Statii Silvarum Libri*, Lipcse, 1898, 360.
- 22 *Cat. carm.* 3.
- 23 R. F. Colton, „Parrot Poems in Ovid and Statius”: *CB* 43 (1967) 71–78.
- 24 Van Dam, *Commentary* (vö. 13. jegyzet), 336.
- 25 Így az I. könyvhöz: *an hos libellos, qui mihi subito calore et quadam festinandi voluptate fluxerunt* („hogy ezeket a verseket, amelyeket a pillanatnyi ihlet heve vagy a gyors rögtönzésnek egyfajta öröme hozott létre”); a II. könyvhöz: *eandem exigebat stili facilitatem leo mansuetus, quem in amphitheatro prostratum frigidum erat sacratissimo Imperatori ni statim traderem* („ugyanilyen könnyed stílust igényelt a szelídített oroszlánról szóló vers, amely érdektelenné vált volna, ha nem azonnal az állat kimúlása után adom át a legszentebb imperatornak”); a III. könyvhöz: *nam primum limen eius Hercules Surrentinus aperit, quem in litore tuo consecratum, statim ut videram, his versibus adoravi* („hiszen kapuját a surrentumi Hercules tárja fel, akinek tüstént, hogy a partodon történő felavatása után megláttam, e verssel adóztam”).
- 26 Jó áttekintést nyújt A. Hardie, *Statius and the Silvae. Poets, Patrons and Epideixis in the Graeco-Roman World* (ARCA 9), Liverpool, 1983, különösen 76–85.
- 27 Atediushoz, akivel Statius minden bizonnyal már a Nero-korszakban kapcsolatba került, lásd A. Hardie, *Statius and the Silvae* (vö. 26. jegyzet), 66 sk.
- 28 Minden további helyett hadd utaljak itt A. Hardie, P. White, R. Saller, T. P. Wiseman, G. Weber munkáira, illetve a B. K. Gold, A. Wallace-Hadrill és T. Woodman szerkesztésében megjelent tanulmánykötetekre. Hasznos áttekintést és átfogó bibliográfiai eliga-

- zítást nyújt legújabb R. R. Nauta, *Poetry for Patrons. Literary Communication in the Age of Domitian* (Mnemosyne Suppl. 206), Leiden, 2002, különösen 1–34.
- 29 Jellemző e tekintetben Sullivan szabványos véleménye: „Ezek az általános megállapításokon túl, pontosan miképp is befolyásolta Martialis költészetének témáit és allúzióit a patronázs? A nyilvánvaló válasz erre az, hogy a patronázs látta el a költőt témákkal” (J. P. Sullivan, *Martial the Unexpected Classic*, Cambridge, 1991, 128). Nauta nemrég megjelent átfogó munkája is lényegében a patronázs alapvető felfogásaira, illetve a befogadási helyzetek vizsgálatára koncentrált, azaz elsősorban a kommunikáció társadalmi és technikai aspektusaira a patronázs összefüggésében.
- 30 Statius egészen nyilvánvalóan kerüli ezt a terminológiát, lásd alább.
- 31 Az *augusti* olvasathoz és a benne rejlő intertextuális lehetőségekhez lásd van Dam, *Commentary* (vö. 13. jegyzet) 351 ad loc., valamint K. M. Coleman, *Statius. Silvae 4*, Oxford, 1988, ad *Silv.* IV. 2,18.
- 32 H. Cancik, *Untersuchungen* (vö. 16. jegyzet), különösen 74–84.
- 33 Mindamellet a tárgyak drágaságára s ezzel tulajdonosuk gazdagságára történő utalás csak az *egyik* dimenzió. Ugyanilyen fontos a kifinomult ízlésnek, a tárgyak értő ismeretének és adekvát használatának inszcenírozása. Különösen világos ez a Novius Vindex-féle Herkules Epitrapezios leírásánál (*Silv.* IV. 6), ahol a 8–31. sorok a pusztán *luxuriát* (fényűző étkezési szokások) tudatosan szembeállítják az esztétikai érzékkel.
- 34 A Villa Tiburtina leírásához lásd H. Cancik, „Tibur Vopisci”: *Boreas* 1 (1978) 116–134. Arra kell itt még utalnunk, hogy az olvasó számára – tekintettel az ábrázolt pompára – először nehezen érthető *luxuque carentes* kitétel („fényűzés nélkül”, 92. sor) minden bizonnyal a Nero-kori *luxuria* elutasítását hirdető Flavius-kori propaganda horizontján értelmezendő, és nyilván a villatulajdonos értéktudatosságára utal.
- 35 Lásd ehhez van Dam, *Commentary* (vö. 13. jegyzet), 148 ad *Silv.* II. 1,159–162: „Az asszociatív földrajzi nevek azt sugallják, hogy a dúsgazdag Meliornak az egész világ rendelkezésére áll, s hogy kincseit különösen a kis Glaucias számára gyűjtötte össze.”
- 36 *Me certe non unus amor simplexque canendi / causa trahit: tecum similes iunctaeque Camenae, / Stella, mihi, multumque pares bacchamur ad aras / et sociam doctis haurimus ab amnibus undam* (*Silv.* 1,2,256–259). („Most engem nem is egy szeretet s a dal egyszerű vágya / füt: veled én közösen testvér Múzsákat imádtam, / Stella, mi egy oltárt tiszteltünk elragadottan, / s együtt itta a bölcs tudomány forrásait ajkunk.”) A közös költői érdeklődés hangsúlyozása a kölcsönös figyelem, barátság és intim közelség bőven áradó imaginációjának kiindulópontjává válik. A *me, amor, tecum, similes iunctae* sorozat, a *Stella* és a *mihi*, a *pares bacchamur* és a *sociam* egymás mellé állítása a végsőkig fokozza patrónus és kliens összetartozását. Lásd ehhez H. Krasser, *Poesie und Freundschaft. Zur Catull-Rezeption im 1. Jh. n. Chr.* (előkészületben).
- 37 *Silv.* I. 5,9.
- 38 Különösen világos ez a *pueri delicati* halálára írott epikédeionokban (*Silv.* II. 1; II. 6; V. 5). Lásd ehhez M. Rühl, „*confer gemitus pariterque fleamus!* Die Epikeden in den Silven des Statius”: *Hyperboreus* 9.1 (2003) 114–126.
- 39 S. Döpp, „Zum Lied der Vögel in Statius’ *Silve* 2,4”: *Eranos* 91 (1993) 61 sk.
- 40 Költő és papagáj párhuzamba állításának értelmezési lehetőségeit tárgyalja továbbá U. Schmitzer, „Gallus im Elysium. Ein Versuch über Ovids Trauerlegie auf den toten Papagei Corinnas (*am.* 2,6)”: *Gymnasium* 104 (1997) 245–270.
- 41 Így pl. P. White, „The Presentation and the Dedication of the *Silvae* and the Epigrams”: *JRS* 64 (1974) 40–61.
- 42 Véleményem szerint e tekintetben szintén jelentős funkciója van a tartalmat ismertető bevezető leveleknek, melyekben a szerző az összes címzettet explicite megnevezi. Hasonló társadalmi panorámát nyújtanak az ifjabb Plinius nagyjából ugyanebben az időben íródott levelei. Ezekben is egy társadalmi csoport megörökítési és reprezentációs igénye érvényesül. Lásd ehhez H. Krasser, „Lesekultur als Voraussetzung für die Rezeption von Geschichtsschreibung in der Hohen Kaiserzeit”: M. Zimmermann (szerk.), *Geschichtsschreibung und politischer Wandel im 3. Jh. n. Chr.*, Stuttgart, 1999, 57–69, különösen 65. Szép példa a *Silvae* egyes darabjainak reprezentációs funkciójára a T. Flavius Abascantus felesége, Pudentilla halálára írt epikédeion (V. 1). Ehhez lásd A. Hardie, *Statius and the Silvae* (vö. 26. jegyzet), 185–187.